

A NOSZTY FIÚ ESETE ÖLYVESINÉVEL

Márton László: *Hamis tanú*

Márton László *Hamis tanú* című regénye a tiszeszlári vérvád történetét írja újra. Mindezt a magyar irodalom, valamint a mindenkori antiszemitaizmus kontextusába helyezi, és a szerzőtől jól megszokott, olykor üdítő, máskor bosszantóan túlzásba vitt humorral, iróniával és önreflexióval ábrázolja.

Egy Tiszaeszlárról szóló műnek a magyar irodalomban kétségtelenül számos, figyelmen kívül hagyhatatlan pretextusa van. A történetek egyik legfontosabb forrása a perben védőügyvédként szerepet vállaló Eötvös Károly *A nagy per, mely ezer éve folyik, s még sincs vége* című háromkötetes dokumentumregénye, amely a szemtanú hitelességével, részletekbe menő pontossággal tárgyalja az 1882–83-as eseményeket. Ötven évvel később Krúdy Gyula regényt ír *A tiszeszlári Solymosi Eszter* címmel, melynek relevanciáját azzal magyarázza, hogy „Eötvös Károly nem ismerhette a tiszeszlári pör előzményeit, úgynevezett *kulisszatitkait*, mert dunántúli ember volt”, ő viszont érzékletes kor- és jellemrajzát adja a tizenkilencedik század végi Alföldnek.

A *Hamis tanú* természetesen mindkét művel párbeszédbe lép. Nem csupán információt, ihletet és stiláris ötleteket merít belőlük, de gyakran szövegszerűen is utal rájuk. A legkézenfekvőbb példa erre a könyv utolsó mondata, mely szerint „[elz ám az igazi nagy per, amely ezer éve tart, és még sincs vége.” (349.) A Tiszaeszlár-feldolgozások, bármily számosak is (hiszen itt utalhatunk még Mikszáth Kálmán korabeli újságcikkeire, Sándor Iván drámájára, Erdély Miklós és Elek Judit filmjeire, valamint különböző képzőművészeti alkotásokra), közel sem fedik le a Márton-regény utalásrendszerét. Oldalanként ismerős történetekbe, nevekbe, helyszínekbe botlunk, amelyeket vagy egyből, vagy némi utánajárással beazonosíthatunk, de az is előfordulhat, hogy átsiklunk fölöttük. Először talán akkor kezdünk gyanakodni, mikor Eszterrel egy időben, 1882. április elsején „Lúdas” Matyi is nyomtalanul eltűnik a Tisza menti falucskából. Egy fejezettel később az eltűnt lány

édesanyja az ügyet vizsgálni hivatott szolgabíró úr kérdéseire elmeséli, hogyan is halt meg a férje; tudniillik az öreg Sarudy lányának esküvőjén ki akarta enni a családot a vagyonából hatvan darab töltött káposzta elfogyasztásával, de a harmadik után a torkán akadt egy darab füstölt oldalas, és megfulladt. Az özvegy családtörténete nem csak Móricz Tragédiájából épül fel; fia halála éppen Bródy Sándor *Kaál Samujának* cselekményével esik egybe.

A magyar próza kánonjából ismert alakok felbukkanása a történelemből az irodalmi emlékezet színterére helyezi a tiszeszlári vérvád történetét, ezzel majdhogynem mitizálja, de mindenképpen fikcionalizálja azt, és a valós történet me-

Kalligram Kiadó

Budapest, 2016

349 oldal, 3490 Ft

seszerűségére, abszurdítására hívja fel a figyelmet. A fikciósság felé elmozdulást erősíti az a gesztus is, hogy a *Hamis tanú* szereplőinek és helységeinek nevei nem egyeznek meg a történelemből ismert tulajdonnevekkel, csupán erősen emlékeztetnek rájuk. Az eltűnt Solymosi Eszterből Ölyvesi Eszter lesz, anyjából pedig özvegy Ölyvesiné. A történet nem is Tiszaeszláron, hanem Tiszaréten játszódik, Szabolcs helyett Taksony vármegyében. A falubeli zsidók, köztük saját édesapja ellen (véltetően kényszer hatására) tanuskodó Scharf Móricból Spitz Móric, az egyik csendbiztos Recsky Andrásból Prücsky Bandi, Eötvös Károlyból pedig Vajda Károly lesz. Előfordul, hogy beszélő neveket kapnak a szereplők: Huri Andrásné, akinél Eszter szolgált, itt Úri Andrásnéként szerepel, a második csendbiztos Vay György pedig Bay Gyurkaként. Márton kreativitása – sajnos – korántsem áll meg itt. A vízből kifogott hullát, amely valószínűsíthetően az eltűnt lányé, ezt mégsem ismeri el senki, négy egészségügyi szakértő vizsgálja: „dr. Szuri Tihamér járási körorvos, dr. Hass-Hajthó Benjámín megyei tisztiorvos és dr. Baczillussy Eszklúp, a szentvilmosi huszárlaktanya orvosa, valamint Erős Arzén, a tiszadudvai gyógyszerész.” (142.) A Kisbirtokos Földhitelintézetének elnöke nem gróf Festetics, hanem Festőtincs Pál. A három zsidó sakterjelölt, akiket azzal gyanúsítanak, hogy elválták a 14 éves keresztény lány nyakát, hogy vérét a készülő maceszba süssék, mintha egy népmeséből, vagy inkább egy festőpalettáról lépett volna elő; Schwarznak, Weissnek és Grünnek hívják őket. A regény világa, noha szereplőinek neve nem esik egybe a valóban élt személyekkel, nem teljesen független az általunk ismert valóságtól; több ponton metszi egymást a kettő, hiszen olykor valós nevekbe ütközünk olvasás közben: Wagnerébe, Jókai Móréba, Mikszáth Kálmánéba vagy Gyulai Páléba.

Bizonyos névtorzítások újabb irodalmi asszociációkhoz vezetnek, így tovább bővül a regény intertextuális tere. A *Függetlenség* című napilap főszerkesztőjéből, Verhovay Gyulából Mártonnál Verhovinay Gyula lesz, a következő oldalon pedig már Eronim Mox szakácskönyvéről esik szó, amelyet itt a *Függetlenség* közölt folytatásokban, és az is kiderül, a főszerkesztő a Monor Gledinben található javítóintézetben nevelkedett. Ha valakinek még mindig nem lenne világos a Bodor Ádám-utalás, a szöveg készségesen közli azt is, hogy „Verhovinán nincsenek és már akkor sem voltak madarak.” (199.) Verhovinay egyébként párbajozni is kényszerül, ellenfele pedig Prajthényi, aki a pisztolypárbaj előestéjén az Arabs Szürkéhez címzett közeli pincekocsmában költi el vacsoráját. Krúdy tehát nem csak *A tiszaezslári Solymosi Eszter* jogán kap helyet a Márton-regényben. Farkas Gábor falubíró a *Hamis tanúban* valamiért Borbély Gábornak hívják. Amint feltűnik, megjelenik vele a Mesijás is, aki „amikor nem csószkódik, a tiszarétiiek disznóit őrzi, magyarán szólva kon-dás. [...] Ezenkívül ő tisztítja a pöcegödöröket, szükség esetén döngyúzásra is őt hívják.” (258.) Ha ebből még nem ismertünk rá a *Nincstelenekre*, nem baj, jön a segítség: „csak arra a kérdésre kell válaszolnia: »Megjött-e már a Mesijás?«”. Ezek után már meg sem lepődhetünk, hogy színre lép Noszty Feri is, aki házassági ajánlatot tesz Ölyvesinének: „[o]rszág világ tudja, hogy szegény özvegyasszony vagy. Ha elveszlek feleségül, senki nem mondhatja rám, hogy hozomány végett nősülök.” (273.)

A regény az *Esti Kornél* kleptomániás műfordítójának alakját is megidézi, és felsorolja azokat a sikkasztásait, amelyekben szó szerint megfogytakozva került át valami a forrás-szövegből a célszövegbe. „Ezek a műfordítók sokféle alávalóságra képesek. A vizsgálóbíró nemrég arról értesül az *Ellenőr* egyik tudósítását olvasva, hogy egy Gallus nevű műfordító egy angol detektívregény magyarítása közben jelentős összeget lopott: az eredetiben szereplő »ezeröttszáz font« kifejezést magyarul »százötven font« szavakkal adta vissza, és zsebre vágta a különbözetet. [...] Vajon az nem lehetséges, hogy fordítás közben a magyar Gyula elszöktette a francia Gyula könyvéből az Eszter nevű női szereplőt, és most együtt él vele? Össze kellene vetni a magyar szöveget az eredetivel.” (111.) Láthatjuk tehát, hogy itt Solymosi/Ölyvesi Eszter eltűnésére nem történelmi eseményként vagy felderítendő

bűntényként tekint a könyv, hanem szöveggént, melyet olvasunk, (át)értelmezünk, és hi-telességével, valóságartalmával nem feltétlenül foglalkozunk.

Az ilyesfajta olvasási stratégiára buzdítanak még a könyv mágikus realista elemei, amelyek mindig csak egy lehetnyivel teszik valóságosabbá az egyébként is minden részletében abszurd történetet. Találkozunk például tarokkozó kutyával, mikor is a hintóra „máris felszállnak az urak: a vizsgálóbíró úr, az ügyész úr, valamint a vadász úr” (89.). Utóbbiról, Fitykéről, a vizsláról kiderül, hogy „rendkívüli értelmi képességekkel rendelkezik, például kártyázni is tud. [...] Fityke a kártyalapokat a két mellső mancsa közé szorítja, és van abban valami diszkrét báj, amikor két rövid vakkantással bemondja a tulétroát. Egyetlen hibája van: amikor jó lapokat tart a mancsai közt, hevesen csóvája a farkát.” (89–90.) Eszter eltűnésére különös megoldási javaslatot kínál a könyv. Egyes elmé-letek szerint: „A mi Eszterünk lement a Tiszához, bukfencet vetett, és egy szempillantás alatt átváltozott hófehér hattyúvá.” (318.) A hattyúpásztor, aki a hattyúk megfelelő létszá-máért felel, azt tanácsolja neki: „Ott van Bajorország legdélebbi zugában Neuschwanstein, magyarul Újhattyúkő vára. A várkapu előtt van a Hattyúk tava. Ott tizenkettő a létszám, de most csak tizenegy hattyú van a tóban. Repülj oda, amilyen gyorsan csak tudsz, és te leszel a tizenkettedik.” (319.) Eszter ezután jó eséllyel Wagner birtokába kerül. Nem csak a hattyúknak, más állatoknak is van pásztoruk, például a nyesteknek. Ő azt mondja a nyest-ekre vadászó erdőkerülőnek, mikor az már a tizedik állatot ejtené el: „Már adtam neked kilenc példányt, a tizediket nem adom. Hiába lősz rá, úgysem találsz el! Ahogy ezt ki-mondta, olyan lett, mint a mohos fa, és eltűnt az ágak között. Akkor értette meg Hafinecz Petró, hogy ez volt a nyestpásztor.” (317.)

A tiszaszlári vérvád világszerte elhíresült példája a korabeli antiszemitizmusnak. Mai nézőpontunkból azért is különös, hiszen a holokauszt után egészen más súlya van a zsidó-gyűlöletnek, így visszatekintve a soát több mint hatvan évvel megelőző események is más fénytörésbe, az Endlösungban kiteljesedő narratívába kerülnek. Márton László éppen ezt a többlettudást hozza játékba, mikor olyan omnipotens elbeszélőt léptet fel, aki tudatában van múltnak, jelennek, jövőnek, és az ezekre vonatkozó információit nem is tartja titokban. Vannak szöveghelyek, amelyekben a fecsegő narrátor megjegyzéseket tesz a tiszaréti ügy alakulásával kapcsolatban. Ilyen, mikor Móric a vizsgálóbíró első kihallgatására az igazat mondja, tehát azt, hogy egyáltalán nem ismeri Esztert, és hogy semmit nem látott abból, mi történik az imaházban, hiszen kint volt az utcán. Miután a vizsgálóbíró elégedetlenségét fejezi ki, közbekotyog az elbeszélő: „Meglásd, Móric, fogsz te még másképpen beszélni!” Az ehhez hasonló előreutalások igen gyakoriak a könyvben, ám vannak olyanok is, ame-lyek nagyobbat ugranak az időben, és jóval súlyosabb tényeket vetítenek előre. A zsidó pogromok felvázolása után sokat sejtetően azt írja: „És aztán bekövetkezik mindaz, ami előre tudható volt. Továbbá bekövetkezik sok olyasmi is, amit nem látott előre a csekély teherbírású képzelőerő.” (48.) A regény előrehaladtával az utalások is egyre konkrétabbak lesznek. „És ha Németországban szocialistatörvény van, Magyarországon miért ne lehet-nének zsidótörvények?” (214.) Valójában nem egyedül a mindentudó narrátor tesz félreért-hetetlen célzásokat a huszadik század közepén bekövetkező eseményekre. Maguk a sze-replők, a részeges, joviális, minden megnyilvánulásukban korrupt vidéki urak komponálják meg fejben, italozás közben az egész végső megoldást a marhavagonoktól kezdve a gettó-kon át a zsidók tömeges elpusztításáig. Az Országos Antiszemita Pártot alapító Istóczy Győzőre kísértetiesen emlékeztető Istókfy „számítgatni kezdi, mennyi szögesdróttal lehet egy marhavagon szellőzőnyílását megbízhatóan, jó erősen befonni, és ezt akarja megszo-rozni nyolcezerrel. Csakhogy Verhovinaynak hirtelen eszébe jut: a tömeges kiutazás előké-sztéséhez ki kell alakítani minden vármegyében megfelelő gyülekezőhelyeket, amolyan átmeneti gyűjtőtáborokat, és azokat is szögesdrótból készült kerítés veszi körül.” (217.) Annak, hogy Tiszaszlárról/Tiszarétről a botrány után minden zsidót elüldöztek, a re-

gényben explicit következménye lesz, hogy – Láposy tiszteletes szerint – „[a]ddig nem pihenhetünk, amíg egész Magyarország nem válik zsidómentessé.” (341.) Egy bekezdéssel lejjebb már így fogalmaz: „Addig nem pihenhetünk, amíg az egész világ nem válik zsidómentessé.” (341.)

A *Hamis tanú*, a posztmodern próza egész tárházának felvonultatásán túl, ebben tud többet mondani Tiszaeszlárról, mint Eötvös Károly 1904-ben vagy Krúdy Gyula 1931-ben. Akármennyire is vitatható eszközökkel, a befogadót folyamatosan próbára tevő, öncélú és öntetszelgő szöveghelyekkel, de felrajzolja a gyilkos antiszemitizmus ívét Magyarországon, és annak 19. századi változatát sem banalizálja, nem próbálja ártalmatlannak láttatni. Rávilágít az események folytonosságára, ezzel pedig hangsúlyozza a magyar társadalom felelősségét, melyet a mai hivatalos diskurzus minden erejével semmisnek kíván láttatni. Ahogy a regény hátoldalán kiemelt idézetben is olvashatjuk: „Félő, hogy már sohasem tudjuk meg, mi történt a mi Eszterünkkel. Annál inkább megtudjuk és megtapasztaljuk majd, mi fog történni ezzel az országgal.”